

MINORITĂȚI ETNOCULTURALE. MĂRTURII DOCUMENTARE
ȚIGANII DIN ROMÂNIA (1919-1944)

SERIA
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ
ÎN ROMÂNIA

**MINORITĂȚI ETNOCULTURALE
MĂRTURII DOCUMENTARE
ȚIGANII DIN ROMÂNIA
(1919-1944)**

Volum editat de
Lucian Nastașă
Andrea Varga

Cu un cuvânt înainte de
Alexandru Zub

CENTRUL DE
RESURSE PENTRU
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ

ETHNOCULTURAL
DIVERSITY
RESOURCE
CENTER

CLUJ, 2001

**MINORITĂȚI ETNOCULTURALE.
MĂRTURII DOCUMENTARE.
ȚIGANII DIN ROMÂNIA (1919-1944)**

Cluj-Napoca: Fundația CRDE, 2001

684 p.; 16x23,5 cm

ISBN 973-85305-2-0

I. Nastasă, Lucian (ed.)

II. Varga, Andrea (ed.)

III. Zub, Alexandru (pref.)

94(498)“1919/1944”

© CENTRUL DE
RESURSE PENTRU
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ
Cluj-Napoca, 2001

Seria: „Diversitate Etnoculturală în România”.

Coordonatori: Gábor Ádám și Levente Salat.

Volumul 2: Minorități etnoculturale. Mărturii documentare.

Țigani din România (1919-1944)

Colectivul de cercetare: Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andrea Varga

Coordonator științific: Lucian Nastasă

Traduceri: Mária Kovács (engleză), Annamária Nastasă-Kovács (maghiară)

Lector: Liviu Malița

Culegere text: Timea Lőrinc, Melinda Szabó, Kinga Lőrincz

Tehnoredactare: Elemér Könczey

Realizat în cadrul proiectului „Documente privind politicile față de minorități”,
finanțat de Fundația pentru o Societate Deschisă

Coperta și grafica seriei: Elemér Könczey

Fotografia de pe copertă: „Țigani cu ceaun din jud. Sibiu”
(din colecția Muzeului Etnografic din Budapesta, sub nr. 9263)

CUPRINS

Cuvânt înainte (<i>Alexandru Zub</i>).....	7
Studiu introductiv (<i>Lucian Nastasă</i>).....	9
Notă asupra ediției.....	25
Lista documentelor.....	27
List of Documents.....	49
DOCUMENTE	73
ANEXE	
Calvarul din Transnistria. Interviu	
„Dacă nu am murit până acum, nici de acum încolo” (<i>Ioan Marin</i>).....	593
„Nu știu alții cum s-au descurcat, de au mai viețuit” (<i>Ana Brânzan</i>).....	616
„Dumnezeu ne-a ținut, dar nu știu cum” (<i>Florica Gongoroiu</i>).....	623
În loc de concluzii (<i>Andrea Varga</i>).....	627
ILUSTRĂȚII	
Facsimile.....	647
Hărți.....	653
Fotografii.....	656
INDICE DE NUME	663

CUVÂNT ÎNAINTE

Preocupările de istorie socială se află, de câteva decenii, în plină expansiune mai peste tot în lume. Lucru firesc, din moment ce discursul istoric și-a extins mereu spectrul ideatic, cuprinzând teme și domenii de o inepuizabilă diversitate. La motivele de natură internă, ținând anume de logica dezvoltării istoriografiei, se adaugă și unele determinații externe, venind mai cu seamă din sfera politicului. Fiindcă în această sferă, se întâmplă, de peste un secol, o deplasare înceată dar sigură de la național spre social, iar socialul însuși a cunoscut, între timp, o evoluție spectaculoasă.

Orientările marxizante, stimulate și chiar impuse pe alocuri de sistemele totalitare, au căutat să facă din istoria socială o dimensiune preeminentă, la care s-a recurs adesea unilateral și abuziv. Istoria fiind înțeleasă, în acest spirit, ca o continuă luptă de clasă, nu trebuie să mire unilateralizarea ei în epocă, schematicismele asumate frecvent de slujitorii domeniului. Din motive politice, au fost omise, ocultate, trunchiate, distorsionate unele teme de istorie socială, îndeosebi acelea pentru care nu existau încă soluții în practica social-politică. Este cazul minoritarilor, la care se pot adăuga consensual exclușii, marginalii, devianții unei epoci sau alta.

Din această categorie fac parte în chip evident țiganii, deși interesul pentru istoria, situația, destinul lor n-a încetat să se manifeste în secolele XIX-XX, impunând chiar la răstimpuri și sinteze menite a înlesni înțelegerea unui ansamblu capricios și rebarbativ. De la Kogălniceanu (1837) până la George Potra (1939) și Viorel Achim (1998), istoria lor a fost explorată secvențial sau ca ansamblu insolit, cu apel la lingvistică, etnografie, folclor, antropologie, domenii din care au fost extrase elemente utile unei mai bune definiri a acestui complex etnocultural. Cu toate astea, numeroase aspecte au rămas nestudiate, iar exemplul de abordare monografică propus de Institutul Social Român (Ion Chelcea, 1944) nu s-a bucurat de ecoul cuvenit.

Abia în ultimul timp asistăm la o revigorare a interesului pentru țigani (se preferă adesea etnonimul rromi, destul de ambiguu), inclusiv sub unghi sociologic, ei constituind deja, în spațiul românesc și în afara acestuia, un domeniu predilect de studii. Nomadismul e ceea ce frapează în cazul lor mai mult, deși o asemenea trăsătură s-a diminuat oarecum în ultimul timp. Modernizarea grupurilor de țigani e un proces inevitabil, ca și acceptarea unui sistem de norme care să le facă existența compatibilă cu aceea a majorității în care trăiesc.

Un fapt pozitiv se cade a fi amintit sub același unghi: străduința unor cercetători (istorici, etnografi, sociologi etc.) de a pune în valoare mărturiile orale, ca și pe acelea descoperite în arhive. S-au făcut deja unele anchete de

teren, s-au întocmit statistici și se publică documente. În colecția *Restituiri*, scoasă la Editura Centrului rromilor pentru politici publice, au apărut deja mai multe volume (ultimul privind *Deportarea rromilor în Transnistria: de la Auschwitz la Bug*, 2000), pe când altele urmează să apară, ca efect al unor programe euroatlantice de durată cu privire la minorități.

Rezultă din ele că trăind îndelung la marginea societății, disprețuiți și opriți în fel și chip, țiganii au ajuns să aibă o psihologie specifică, de minoritari vagabonzi, una respinsă frecvent de populația majoritară, care invită tot mai insistent la armonizarea comportamentală cu ansamblul. Câteva achiziții se cuvin subliniate de pe acum: recunoașterea identității, nediscriminarea, egalitatea de tratament, participarea civică, educația conformă cu normele admise, dreptul la autodefinire etc. Este direcția pe care se plasează și recuperarea cât mai deplină a istoriei acestor comunități (pluralul e mai potrivit, pare-se, cu modul lor de a fi) ca exigență de program.

Sub egida *Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală* a fost inițiată de curând o serie de studii și documente referitoare la minoritățile etnoculturale din România, în cadrul căreia se publică acum volumul *Țiganii din România, 1919-1944*. Editorii, Lucian Nastă și Andrea Varga, fac un bun serviciu adunând din arhive, compulsând și analizând un mare număr de date, spre a le pune la îndemâna celor interesați să cunoască istoria contemporană a țiganilor. Studiul introductiv, elaborat de Lucian Nastă, subliniază elementele mai importante ale acestei secvențe, pe linia unei abordări de tip sociologic, mai aptă să dea seama de specificul istoriei în cauză, pentru a conchide că un asemenea efort trebuie continuat și diversificat.

Inițiativa editorilor acestui volum e cu atât mai laudabilă cu cât ea se înscrie într-un program *à la longue* de studiere a minorităților etnoculturale, într-un moment când o asemenea problemă beneficiază de un larg suport al societății civile.

Alexandru Zub

STUDIU INTRODUCŢIV

Nu s-ar putea afirma că trecutul Țiganilor din România s-a bucurat de o atenție deosebită în istoriografia noastră, deși începuturile păreau pline de interes și consistență analitică. Atunci când Mihail Kogălniceanu a elaborat și tipărit la Berlin, în 1837, prima lucrare pe această temă, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des cigains*¹, cu siguranță a sperat ca demersul său să genereze inițiative și în spațiul valah, fapt ce s-a lăsat destul de mult așteptat și nu întotdeauna la înălțimile predecesorului. Semnificativ este însă faptul că acest prim efort de sinteză a fost conceput ca o anexă la volumul doi din proiectata sa *Histoire de la Dacie*², iar îndemnul a pornit – după cum va mărturisi spre senectute, în 1891³ – pe de o parte de la Alexander von Humboldt, unul din marii exploratori și erudiți ai epocii, pe care Kogălniceanu l-a cunoscut personal, pe de alta, mediile științifice europene erau în plină ofensivă de recuperare a trecutului acestor „boemieni”, cu accent pe folclorul, obiceiurile și limba lor, efort de la care nu putea lipsi și polihistorul nostru⁴.

Cu toate imperfecțiunile inerente oricărui început, lucrarea mai sus menționată a constituit pentru multă vreme un element de referință indispensabil demersurilor ulterioare, cel puțin pentru mediile academice din afara țării⁵. Olandezul F.R. Spengler, de pildă, în *Dissertatio historico-juridico de Cinganis sive Zigeunis* (1839), îl invocă pe Kogălniceanu ca una din autoritățile în domeniu⁶. Chiar și la noi, începând cu finele secolului XIX, interesul față de lucrare devine tot mai evident⁷, la fel cum și subiectul nu mai putea fi escamotat.

- 1 Cu titlul complet: *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des cigains, connus en France sous le nom de bohemiens, suivie d'un recueil de sept cents mots cigains*, préface par Philarete Chasles, Berlin, Libr. de B.Behr, 1837, IV+46 p.
- 2 Apărută un an mai târziu sub titlul *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des valaques transdanubiens*, Berlin, Libr. de B. Behr, 1838, dar numai primul tom.
- 3 M. Kogălniceanu, *Dezrobirea Țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țăranilor*, București, Tip. Göbl, 1891; în fapt, sub un titlu ușor diferit, a fost un discurs rostit la Academia Română, în ședința solemnă de la 1 aprilie 1891.
- 4 Pentru acest aspect, dar și alte informații, vezi Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, Edit. Junimea, 1974, p.329-337.
- 5 Fragmentar, lucrarea a fost tradusă încă din toamna anului de apariție în „Magazin für die Literatur des Auslandes”, pentru ca în 1840 Fr. Casca să o tipărească în întregime la Stuttgart, sub titlul: *Skizze einer Gheschichte der Zigeuner, ihrer Sitten und ihrer Sprache*, cu note și observații (cf. Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, 1817-1891. Biobibliografie*, București, Edit. Enciclopedică, 1971, p.31).
- 6 Cf. C.A. Stoide, *Contribuția studiului „Esquisse sur l'histoire des cigains” a lui M. Kogălniceanu la teza de doctorat a olandezului F.R. Spengler din 1839*, în „Arhiva românească”, X, 1945, p.55-69.
- 7 Gh. Ghibănescu oferă o talmăcire destul de aproximativă, sub titlul *Schiță despre Țigani*, Iași, Tip. Dacia, 1900, 66 p.

Din nefericire, în afara unor studii mai curând de lingvistică și etnologie și a câtorva articole sau lucrări de popularizare, preocupări temeinice în direcția reconstrucției trecutului populației țigănești nu prea au existat până în preajma celui de-al doilea război mondial. Cele câteva excepții fac oarecum figură aparte și nu pot da măsura unor demersuri coerente și sistematice. În 1878, B. Constantinescu a tipărit la București un volum intitulat *Probe de limba și literatura țiganilor din România*; M. Stătescu a scos la Craiova, în 1884, un studiu mai puțin pretențios, *Încercări asupra originii țiganilor*; inspirat probabil de cartea lui Oswald von Neuschatz, *Moldawische Zigeuner* (Cernăuți, 1886), Dimitrie Dan a publicat *Die Zigeuner in der Bukowina* (Cernăuți, 1893); iar ceva mai târziu, în 1898, Octav G. Lecca, jurist și publicist totodată, mai curând cunoscut pentru lucrările lui de genealogie, tipărește o *Istorie a țiganilor*, destul de ambițioasă ca arie de investigație (originea, ponderea, limba, religia, moravurile, organizarea, profesiile, literatura etc), însă nedepășind nivelul de vulgarizare ce caracterizează și celelalte lucrări ale sale⁸. Aceste eforturi nu au fost în afara unui interes ceva mai larg și mai vechi al occidentalilor asupra țiganilor din cele două Principate române, din care se cuvine a aminti măcar contribuțiile lui A. Poissonnier (*Les esclaves tsiganes dans les Principautés Danubiennes*, Paris, 1855) și J. Vaillant (*Les Romes. Histoire vraie de vrais Bohémiens*, Paris, 1857), iar în preajma primului război mondial studiile lui Alex. Russel din „Journal of the Gypsy Lore Society”⁹.

Constantin I. Popp Șerboianu, cel care a inițiat prima „Asociație Generală a Țiganilor din România” (1933), a publicat la Paris, în 1930, lucrarea *Les Tsiganes. Historire, ethnographie, linguistique, grammaire, dictionnaire* (Editura Payot, 397 p.), în sine valoroasă în multe din aspectele surprinse, însă fără abordări metodologice care să ofere o imagine oarecum coerentă asupra istoriei și prezentului (pe atunci) acestei etnii. De altfel, lucrarea a și fost amendată pe bună dreptate în mai multe privințe de Ioan Chelcea, autor mult mai sistematic și profund, în monografia sa etnografică *Țigania din România* (București, Imprimeria Institutului Statistic, 1944), dar care – din nefericire – și-a elaborat propriile rezultate sub semnul ideologiilor rasiste ale vremii, recomandând internarea în ghetouri și sterilizarea anumitor categorii de țigani. Și poate nu întâmplător, în același an 1930 a apărut – tot în franceză – studiul lui M. Emerit, *Sur la condition des esclaves dans l'ancienne Roumanie*¹⁰, întocmit după cele mai riguroase principii ale criticii istorice. Ceva mai târziu, în 1938, Boris Scurtulencu a publicat la Iași o consistentă analiză despre *Situația juridico-economică a țiganilor din Principatele Române*, iar în 1941 P.N. Panaitescu a inserat în paginile publicației patronate de „The Gypsy Lore Society” un studiu intitulat *The Gypsies in Wallachia and Moldavia*¹¹.

8 O.G. Lecca, *Istoria țiganilor*, Caransebeș, Tip. Diecesană, 1898 (în colecția „Biblioteca noastră”, nr. 89). El este autorul și al unui studiu destul de întins *Asupra originii și istoriei țiganilor*, publicat în „Viața românească”, Iași, III, 1908, vol. X, p.174-197.

9 *Classification and Numbers of Wallachian Gypsies in 1837 și Roumanian Gypsies*, în „Journal of the Gypsy Lore Society”, New Series, VI, 1912-1913, p.150, 153-155.

10 În „Revue historique du sud-est européen”, VII, 1930, no. 7-9.

11 În „Journal of the Gypsy Lore Society”, Third Series, XX, 1941, april, p.58-72. În aceeași publicație, P.N. Panaitescu a mai tipărit *The Gypsy Flower-Sellers of Bucarest* (XXVI, 1948, january-april, p.76-77).

Restrânse la aspecte regional-intracarpatic, contribuțiile lui Adalbert Gebora (*Situația juridică a țiganilor în Ardeal*¹²), Iuliu Teutsch (*Die siebenbürgischen Wanderzigeuner*¹³), Aurel Boia (*Integrarea țiganilor din Șanț-Năsăud în comunitatea românească a satului*¹⁴) ș.a. sunt mult prea limitate tematic pentru a duce mai departe o tradiție ce se dezvoltase în vechea Austro-Ungarie (deci și pentru Transilvania) începând cu Lajos Fialowski, Henrik Wlislöcki (autor al celebrei *Die Sprache der transilvanischen Zigeunerm*, apărută la Leipzig în 1884, și într-un fel mentor în „țiganistică” al arhiducelui Joseph de Habsburg), Antal Herrmann ori Sándor Csenki – pentru a ne opri la perioada ultimei conflagrații mondiale.

Prima sinteză realmente științifică avea să apară abia în anul 1939, sub semnătura lui George Potra, și intitulată modest *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*¹⁵. Autorul, activ implicat în mișcarea de emancipare a acestei etnii în perioada interbelică, a întreprins o anchetă sistematică asupra trecutului țiganilor de la noi, bazându-se atât pe tot ce se scrisese cât de cât valoros până atunci, dar – fapt remarcabil – mai ales pe o sumedenie de documente inedite, nevalorificate încă de istoriografia epocii. Născut la 1907 în comuna Săcuiu din jud. Cluj¹⁶, G. Potra a urmat studiile secundare și universitare la București. Absolvind facultatea de litere și filozofie în 1932, după numai patru ani obține titlul de doctor în istorie, devenind la scurt timp și docent. Deși întreaga sa viață a fost doar profesor în învățământul mediu bucureștean, activitatea pe tărâmul științelor istorice a fost deosebit de fecundă și mult apreciată. În afara cărții mai sus menționate, G. Potra a explorat cu mare acribie cele mai diverse fonduri arhivistice, oferind lucrări precum: *Hanurile bucureștene* (București, 1943, 100 p.), reeditată în 1985 sub titlul *Istoricul hanurilor bucureștene*¹⁷; *Documente privitoare la istoria orașului București* (București, 1961, 820 p.); *Petrache Poenaru, ctitor al învățământului în țara noastră* (București, 1963, 400 p.); *Tezaurul documentar al județului Dâmbovița, 1418-1800* (Târgoviște, 1972, 994 p.); *Din Bucureștii de altă dată* (București, 1981, 471 p.), reeditată într-o formă impresionantă, de două volume, în 1990¹⁸ – acestea fiind doar câteva din eforturile istoriografice ale ilustrului cărturar, majoritatea din ele nelăsând la o parte aspecte legate de istoria țiganilor. Și nu este de mirare această imensă angajare, remarcabilă prin metodă și erudiție, de vreme ce autorul a stat mereu sub impulsurile diriguitoare și încurajatoare a doi mai istorici și profesori ai lui de la universitatea bucureșteană: Constantin C. Giurescu și Petre P. Panaitescu.

12 Teză de doctorat, București, Tip. Leopold Geller, 1932, 103 p.

13 În „Klingsor”, X, 1933, p.101-112.

14 În „Sociologie românească”, III, 1938, nr. 7-8, p.352-365.

15 Apărută la București, Fundația Regele Carol I, 1939, 376 p.

16 Localitate pendinte de plasa Huedin, care la 1930, dintr-un total de 894 locuitori, 875 se declaraseră români, 2 maghiari, 2 evrei și 14 țigani (cf. *Recensământul general al populației României, din 29 decembrie 1930*, vol. II, publicat de Sabin Manuilă, București, Imprimeria Națională, 1938, p.138-139). G. Potra a murit în 1990; asupra lui, vezi Paul Cernovodeanu, *George Potra*, în „Revista istorică”, s.n., III, 1992, nr. 1-2, p.189-190.

17 București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 221 p.

18 *Din Bucureștii de ieri*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1990, 536+363 p.

Revenind la volumul *Contribuții la istoricul țiganilor din România*, G. Potra își motivează interesul pentru trecutul acestora din cel puțin trei perspective: ponderea numerică a țiganilor în spațiul românesc, cantitatea impresionantă de documente relative la această etnie și lipsa unor studii temeinice și de calitate asupra lor. Într-adevăr, erau suficiente motive pentru a stârni curiozitatea unui veritabil cercetător care, în plus, făcea parte încă din septembrie 1933 din comitetul provizoriu al „Uniunii Generale a Romilor”, al cărei președinte era atunci Gh.A. Lăzărescu-Lăzurică¹⁹. În consecință, lucrarea caută să acopere cât mai mult din trecutul țiganilor, printr-o abordare tridimensională (istoria propriu-zisă, etnologie și lingvistică), începând cu originea și numele lor, prezența în țările române pornind de la cele mai vechi atestări documentare, epoca emancipării și „prezentul” – perioada interbelică – sub varii aspecte: „artisticul și pitorescul țiganilor”, onomastică și toponimie, vocabular etc. Relevante însă sunt cele 83 de regeste ale unor documente referitoare la țigani, ce acoperă intervalul 1483-1599, și alte 156 de documente *in extenso*, de la 1600 la 1804.

Lucrarea lui G. Potra pare să inaugureze, în manieră științifică, interesul tot mai pregnant pentru statutul țiganilor din țările române în epoca medievală și premodernă. În fapt, este unul din puținele aspecte analizate chiar și de istoricii de după 1945 – care, în general, s-au cam ferit să abordeze istoria țiganilor ca etnie distinctă –, atât sub aspectul istoriei dreptului, cât mai ales ca o chestiune socială, explicabilă pentru era ce avea să pună accent mai mult pe ideea „luptei de clasă” și cea a „oprimării sociale”. Dacă până în pragul deceniului patru marea obsesie a fost mai ales publicarea documentelor – demers indispensabil oricărei analize –, așa cum au procedat B.P. Hasdeu²⁰, Th. Codrescu²¹, N. Iorga²², M. Gaster²³, G. Potra, T.G. Bulat²⁴, I. Ionașcu²⁵, C. Danielescu²⁶, Șt. Nicolaescu²⁷ și mulți alții, în anii ce au urmat celui de-al doilea război mondial Nicolae Grigoraș avea să publice în 1967-1968 un consistent studiu intitulat *Robia în Moldova (De la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea)*²⁸. Iar pe linia aceluiași tip de preocupări se înscriu și contribuțiile lui Ion R. Mircea²⁹, Al.I. Gonța³⁰ și Olga Cicanici³¹.

19 Cf. *Arh.St.București, Direcția Generală a Poliției*, dos. 34/1922-1938, f.44.

20 În „Arhiva istorică a României”, t.III, 1867, p.191-193.

21 În colecția sa de documente *Uricariul*, Iași, 1852-1895.

22 În mai multe volume din colecția de *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, Tip. I.V. Socec, 1901-1916, dar și în alte locuri.

23 *Bill of Sale of Gypsy Slaves in Moldavia*, 1851, în „Journal of the Gypsy Lore Society”, Third Series, II, 1923, p.68-81; *Rumanian Gypsies in 1560*, în rev. cit., XII, 1933, p.59 ș.a.

24 *Țigani domnești din Moldova la 1810*, în „Arhivele Basarabiei”. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru, V, 1933, nr. 2; *Dregătoria armășiei și țigani la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în revista citată, VIII, 1936, nr.1.

25 În „Arhivele Olteniei”, XIV, 1935, nr. 77-78, p.108-109.

26 *Ibidem*, XVIII, 1939, nr. 104-106, p.439-442.

27 *Ibidem*, XIX, 1940, nr. 107-112, p.134-136.

28 În „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D.Xenopol”, Iași, IV, 1967, p.31-79; V, 1968, p.43-85.

29 *Termenii „rob”, „șerb” și „holop” în documentele slave și române*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, I, 1950, fasc.2, p.372-389.

30 *Cercetări cu privire la robia țiganilor din Moldova în veacurile XV-XVI*, în vol. Al.I. Gonța, *Studii de istorie medievală*, ed. Maria M. Székely și Șt.S. Gorovei, Iași, Edit.

Așadar, după cum se poate lesne constata, preocupările de după 1945 asupra istoriei țiganilor sunt relativ restrânse și circumscrise doar evului mediu și începuturilor moderne ale societății românești. Instaurarea regimului comunist a marcat în modputul unei ere de asimilare forțată a țiganilor, practic escamotându-se mai bine de două decenii orice interes de natură istoriografică față de această etnie.

Schimbările survenite după 1989 au favorizat însă reangajarea istoricilor, și nu numai, în vaste eforturi de reconstrucție a trecutului populației roma. Interesul a fost mereu dublat pe de o parte de redefinirea ca atare a etniei, iar pe de alta de aflarea celor mai eficiente modalități de ameliorare a condiției umane a țiganilor de astăzi, în acord cu exigențele vest-europene³². Sub aspect istoriografic, specialiștii din afara României au fost primii care și-au manifestat interesul față de trecutul țiganilor de la noi, adeseori în contextul istoriei acestei etnii din întreg spațiul central și sud-est european, prin racordările inerente la situația lor actuală. Astfel, Sam Beck a publicat încă din 1989 un studiu despre originea țiganilor din România³³, David Crowe s-a ocupat de *The Gypsy Historical Experience in Romania* într-un volum editat de el și de John Kolsti pe tema țiganilor din estul continentului³⁴. La scurt timp, Nicolae Gheorghe a oferit lumii occidentale un studiu intitulat *Zwischen Emanzipation und Diskriminierung. Historische und aktuelle Aspekte der rumänischen „Roma-Frage“*³⁵.

Însă prima sinteză asupra trecutului acestei etnii, elaborată într-o manieră riguroasă științifică, a oferit-o în 1998 Viorel Achim: *Țigani în istoria României*³⁶. Dincolo de sistematizările pe care le operează în trecutul mai îndepărtat al țiganilor, V. Achim reconstituie părți importante din istoria lor mai recentă, precum mișcarea de emancipare din perioada interbelică, avatarurile acestei etnii în vremea regimului Ion Antonescu și a celui comunist, toate aceste reconstrucții realizându-le pe baza unor ample anchete în arhivele publice naționale, dar și din afara țării³⁷. Iar foarte recent, V. Achim a publicat într-un volum apărut în Germania, pe tema holocaustului din România, un interesant studiu despre *Die Deportation der Roma nach Transnistrien*³⁸. De altfel, tema expulzării forțate a

Dosoței, 1998, p.89-114 (publicat după o dactilogramă databilă 1962 și care avea ca titlu inițial: *Țigani și originea robiei lor în Moldova în veacurile al XV-lea și al XVI-lea*).

- 31 *Aspecte din viața robilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII-XVIII*, în „Studii și articole de istorie”, X, 1967, p.155-172.
- 32 Vezi, în acest sens, *Proiecte pentru romii din România, 1990-2000*, ed. Viorel Anăstăsoaie și Daniela Tarnovschi, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2001.
- 33 Sam Beck, *The Origins of Gypsy Slavery in Romania*, în „Dialectical Anthropology”, XIV, 1989, p.53-61.
- 34 David Crowe, *The Gypsy Historical Experience in Romania*, în vol. *The Gypsies of Eastern Europe*, ed. by David Crowe and John Kolsti, London, 1991, p.61-79. Un volum semnat doar de D. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, a apărut la New York în 1996.
- 35 În „Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik”, Ippesheim, IV, 1992, nr. 2, p.72-88. Anterior, N. Gheorghe a publicat și *Origin of Roma's Slavery in the Rumanian Principalities*, în „Roma”, VII, 1983, no. 1, p.12-27.
- 36 Apărută la București, Edit. Enciclopedică, 1998, 202 p.
- 37 Avem în vedere recenta campanie de documentare pe care a întreprins-o în S.U.A., pe tema „holocaustului”.
- 38 În vol. *Rumänien und der Holocaust: zu den Massenverbrechen in Transnistrien 1941-1944*, hrsg von Mariana Hausleitner, Berlin, Metropol Verlag, 2001, p.101-112.

țigănilor în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale a reținut atenția și altor cercetători de la noi, din care se cuvin a fi reținuți Radu Ioanid³⁹, Dumitru Șandru⁴⁰ și, mai recent, Dorel Bancoș, cu o excelență lucrare de larg orizont, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, elaborată ca teză de doctorat sub oblăduirea lui D. Șandru⁴¹.

În același ultim deceniu, istoria țigănilor a reținut de altfel atenția sub varii aspecte, deși nu întotdeauna într-o manieră științifică satisfăcătoare, prin lucrări elaborate de E. și C. Zamfir (*Țigăni între ignorare și îngrijorare*, București, Edit. Alternative, 1993), Filip Etveș (*Rromii, un neam indian*, Deva, Edit. „Destin”, 2000), Viorel Cosma (*Lăutarii de ieri și de azi*, ediția a II-a, București, Edit. Style, 1996, 383 p.), Al. Gaiță (*Țigăni. Cinci secole de istorie la Rm. Sărat, Buzău și Mizil*⁴²), Vasile Ionescu (editor al unui volum de documente intitulat *Deportarea rromilor în Transnistria*⁴³) ș.a. La acestea se cuvine a adăuga încercările de reconstrucție pe baza istoriei orale⁴⁴, cele de demografie istorică ale lui I. Bolovan (*Considerații demografice asupra țigănilor din Transilvania la sfârșitul veacului XIX*⁴⁵), de analiză lingvistică a lui Gh. Sarău (*Configurația istorică, socială și lingvistică a colectivităților de romi din România*⁴⁶), de etnologie a lui Vasile Burtea (*Neamurile de romi și modul lor de viață*⁴⁷) ori de socio-istorie a Margaretei H. Beissinger (*Occupation and Ethnicity: Constructing Identity among Professional Romani (Gypsy). Musicians in Romania*⁴⁸) – acestea fiind doar câteva din abordările semnificative asupra istoriei țigănilor de la noi.

De altfel, multe din lucrările enumerate mai sus se încadrează interesului tot mai accentuat față de comunitatea țigănilor de la noi, atât prin recordarea la preocupările general europene, cât și datorită faptului că emanciparea lor, începând cu a doua jumătate a secolului XIX, a făcut prea puține progrese⁴⁹. Zadarnic s-a atras mereu luare aminte asupra condiției lor umane și sociale – implicându-se în acest efort o serie de nume sonore ale intelectualității noastre progresiste încă

39 *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Edit. Hasefer, 1997, p.310-321 (pentru țigani), și *The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago, 2000.

40 *Deportarea țigănilor în Transnistria – 1942*, în „Arhivele totalitarismului”, vol. XVII, 1997, nr. 4, p.23-30.

41 Apărută la București, Edit. Eminescu, 2000, 397 p.

42 În „Arhivele Prahovei”, 4/1999, p.78-84 (până la anul 1864).

43 Cu subtitlul: *De la Auschwitz la Bug*, București, Edit. „Aven amenza”, 2000. Sub aceeași coordonare și editură au mai apărut *Rromii în proza românească și Robia țigănilor în Țările Române. Moldova*, 2000 (culegere de texte).

44 *Minorități: identitate și coexistență*, coord. Al. Jivan, C. Rus și S. Vultur, Timișoara, Institutul Intercultural, 2000.

45 În „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, XXXII, 1993, p.187-193.

46 În vol. *Conferința națională de bilingvism, 16-17 iunie 1997*, coord. Olga Murvai, București, Edit. Kriterion, 1998, p.300-330.

47 În „Sociologie românească”, 1994, nr. 2-3, p.257-273. Vezi și studiile lui din „Revista de cercetări sociale”, III, 1996, nr. 3, p.109-119 și IV, 1997, nr. 3, p.141-147.

48 În „Slavic Review”, an. 60, 2001, no. 1 (Spring), p.24-49. Margaret Beissinger este și autoarea unei lucrări mai ample, *The Art of the Lăutar. The Epic Tradition of Romania*, New York, 1991.

49 Vezi, foarte recent, Ina Zoon, *La periferia societății. Romii și serviciile publice în România*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Comunitățile de Romi (CRCR), 2001, și *Stare de impunitate. Încălcarea drepturilor omului – cazul romilor din România*, Cluj, CRCR, 2001.

din prima jumătate a secolului XX (Dimitrie Anghel, Gala Galaction, F. Brunea-Fox ș.a.) – Țiganii au constituit un element parcă detașat de societatea românească, dar pitoresc în peisajul urban, de la marile artere centrale până la cartierele de periferie, cu lustragii, florărese, vânzători de ziare etc. Pe de altă parte, integrarea lor socială – îndeosebi a Țiganilor nomazi – a constituit o problemă pentru orice stat modern, numai că ritmurile, modalitățile și inconsecvența ne-a separat de țările occidentale, mereu atente la ce se întâmpla aici nu numai cu Țiganii, dar mai ales cu evreii și maghiarii – pentru a invoca cele mai asistate minorități etnoculturale din perioada interbelică. Când, de pildă, în 1928 a venit în România un faimos jurnalist de la „Paris-Soir”, Danjou, pentru a verifica zvonurile ce neliniștiseră mediile academice și politice occidentale, conform cărora Țiganii de la noi ar fi fost pe cale de dispariție (nu fizică, ci prin asimilare), nedumerirea gazetarilor de aici a fost la fel de intensă și dezaprobatore. F. Brunea-Fox, unul din marii condeieri ai epocii, remarcă „paradoxul acestui veac saturat de progres și de cultură”, care lasă „în umbră, în barbarie, primitivitate și promiscuitate” o întreagă categorie umană, Țiganii. „Pentru niscai metafore poetice” – arăta jurnalistul într-un număr din cotidianul *Dimineața*, de orientare recunoscut democratică –, „Țiganii diblei și ai baladelor trebuie păstrați de dragul contrastului, de dragul imaginilor turistice”, spre a fi surprinși pentru o clipă în obiectivele aparatelor de fotografiat ale turiștilor. Iar ca imagine de contrast invoca periferia Colentinei, unde de decenii „vegetează în gropi de gunoaie” numeroși Țigani, ce ar trebui lăsați așa doar pentru că Europa o cere?!⁵⁰ Era evident o falsă dilemă, care oricum a rămas pentru întreaga perioadă interbelică fără echilibrate rezolvări.

Cei care au încercat în mod real o rezolvare a situației lor oarecum marginale au fost chiar Țiganii. În aprilie 1933, Calinic I. Popp Șerboianu – invocat deja mai sus, cu cartea sa *Les Tsiganes* – a pus bazele „Asociației Generale a Țiganilor din România”, atrăgând în acest proiect una din cele mai influente societăți ale lăutarilor, „Junimea Muzicală”. Scopul asociației este sintetic cuprins într-un *Apel către toți Țiganii din România*⁵¹ și acoperă, în mare, două direcții fundamentale de soluționat în viața acestei etnii: una de ordin *cultural* (înființarea de grădinițe pentru copii, accesul la educație, pregătire profesională calificată, fondarea unei „Universități populare” țigănești, editarea unui organ de expresie periodic, conservarea și cultivarea tradițiilor etc) și alta de natură *socială* (înființarea de cantine populare pentru săraci, a unui spital, de cămine pentru cei fără locuință, de organisme financiare pentru întrajutorare, asistență medicală și juridică gratuită, intervenția pe lângă autorități pentru sedentarizarea Țiganilor nomazi prin împroprietărire cu loturi de pământ etc), prevederi însoțite de dorința expresă a liderilor Țigani de a rezolva problemele de imagine ale etniei (de natură infracțională, moralitate etc) și interdicția de a implica asociația în viața politică.

50 F. Brunea-Fox, *Memoria reportajului*, București, Edit. Eminescu, 1985, p.153-156 (art. *Viața de șatră a Țiganilor nomazi*, publicat în 1928).

51 În formă tipărită poate fi consultat la *Arh.St.București, Direcția Generală a Poliției*, dos. 34/1922-1938, f.32; *Idem, Prefectura Poliției Capitalei*, dos. 123/1933, f.4. Vezi și „Timpul”, Craiova, II, 1933, nr. 11-12 (25 sept.), p.1-2. Apelul a fost publicat și în vol. *Minoritățile naționale din România*, III, 1931-1938, coord. I. Scurtu, București, Arhivele Naționale ale României, 1999, p.180-182.

La scurt timp însă, între doi din principalii lideri ai Asociației – Calinic I. Popp Șerboianu și A. Lăzărescu-Lăzurică – au apărut divergențe, ceea ce va face ca în luna septembrie 1933 să apară „Uniunea Generală a Romilor din România”, sub conducerea celui din urmă, țigan de origine și prosper om de afaceri bucureștean, semnatar ocazional al câtorva articole în „Universul” și „Adevărul literar”. Cât privește programul Uniunii⁵², dezideratele nu diferă de cele cuprinse în Apelul mai sus menționat, însă sub aspect organizatoric Lăzărescu este mult mai activ, reușind să convoace la 8 octombrie 1933 primul congres al țiganilor din România și să fie ales „voievod” al acestora, activând totodată o serie de filiale județene. Semnificativ este faptul că Uniunea a fost imediat susținută de Biserica Ortodoxă Română prin reprezentantul ei, patriarhul Miron Cristea, iar ca președinte de onoare a fost numit Grigoraș Dinicu, descendentul unei vechi familii de virtuoși lăutari, absolvent al Conservatorului din București și inegalabil mesager al tradițiilor muzicale românești și țigănești în străinătate (numit „Rege al țiganilor” de *The Daily Chronicle* din Londra, la 24 februarie 1928). Mai mult chiar, Lăzărescu-Lăzurică impune pentru întâia dată în conștiința contemporanilor utilizarea noțiunii de rom în locul celei de țigan, care în limba etniei înseamnă „om”, „bărbat”, extinsă de el la semnificația de „om iubitor de libertate”.

Nici această Uniune nu a fost ferită de rivalități interne, la 29 mai 1934 G.A. Lăzărescu fiind nevoit să demisioneze din fruntea Uniunii⁵³, noul „voievod” devenind Gh. Niculescu, comerciant din București, care va modifica titulatura în „Asociația Uniunii Generale a Romilor din România”. În fapt, ceea ce părea un transfer pașnic de atribuții între Lăzărescu și Niculescu, a căpătat ulterior aspectul unei rivalități aprige, cel dintâi aliindu-se cu C.I. Popp Șerboianu, ambele grupări desfășurând o intensă campanie de atragere a filialelor din țară, îndeosebi a celor din Ardeal, mai bine organizate și cu resurse financiare mult mai consistente. În acest context, din toamna anului 1934 până în primăvara celui următor a avut loc o serie de adunări ale filialelor județene, cu scop organizatoric, dar și de adeziune la una din cele două organizații.

Mai mult sau mai puțin activă, „Asociația Uniunii Generale a Romilor din România” a funcționat până în 1941, timp în care – până în martie 1938, când s-au dizolvat toate asociațiile, grupările și partidele politice – a colaborat cu diverși lideri politici neromi în vederea trimerii în Parlamentul țării a câtorva reprezentanți. Începând cu luna noiembrie 1934, Gh. Niculescu a fondat și ziarul „Glasul romilor” care, deși era proiectat să apară săptămânal, până în 1940 nu a avut decât 14 numere, cu o tematică ce a acoperit în principal activitatea organizației, polemici și câteva articole de vulgarizare relative la istoria acestei etnii. Tot sub acest aspect, se cuvine a menționa linia oarecum autonomă a organizației regionale a țiganilor din Oltenia, sub conducerea lui Aurel Manolescu-Dolj, care încă din septembrie 1933 a editat periodicul „Timpul”, la Craiova⁵⁴, devenit din anul următor organ de expresie al filialei romilor din localitate, cu simpatii declarate când față de Calinic Popp Șerboianu și Lăzărescu-Lăzurică,

52 Pentru statutul și regulamentul Uniunii vezi *Arh.St.București, Prefectura Poliției Capitalei*, dos. 123/1933, f.56-65.

53 *Ibidem*, f.93.

54 A apărut între 1932-1938 în 70 de numere.

când față de Gh. Niculescu⁵⁵. Mai importantă este însă inițierea la Craiova a Bibliotecii „O róm”, care trebuia să patroneze editarea de lucrări referitoare la istoria și folclorul țigănesc. Aflată sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor – doctor în istorie al Universității din București (1932), după o specializare la Paris⁵⁶ – Biblioteca „O róm” a editat în 1934 două volume intitulate *Ghilea romane* (Cântece țigănești) și *Peranișea romane* (Povești țigănești), ambele întocmite pe baza cercetărilor efectuate de Nicolăescu-Plopșor în mijlocul țiganilor ursari din Gubaueca (jud. Dolj)⁵⁷.

Instalarea în România, începând cu martie 1938, a unor regimuri autoritare (dictatura regală, „statul național legionar” și guvernarea I. Antonescu) și adoptarea unei legislații rasiste, aduce schimbări profunde și în ceea ce privește situația țiganilor, îndeosebi începând cu anul 1942, când aceștia sunt supuși unui regim forțat de deportare.

Ignorată cu desăvârșire de istoriografia română de până în ultimul deceniu al secolului XX, tema „deportării” țiganilor în timpul celui de-al doilea război mondial a căutat și ea să recupereze decalajul și să scoată din uitare încă unul din mecanismele regimului antonescian care manifesta, printre altele, o vădită ostilitate față de toți acei supuși ne-români, cu sau fără cetățenie. Iar contribuțiile ultimului deceniu nu sunt de neglijat⁵⁸, cu atât mai mult cu cât ele au căutat să-și întărească analizele pornind mai ales de la acele surse documentare provenite de la principalele instituții ale statului totalitar implicate în mecanismul epurării: Președinția Consiliului de Miniștri, Inspectoratul General de Poliție, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Prefectura Poliției Capitalei și, într-o oarecare măsură, Marele Stat Major al Armatei.

În felul acesta s-a putut cuantifica ponderea celor care au luat calea dezrădăcinării într-un spațiu cât mai la est de România și care nu beneficia încă de un statut cert: Transnistria. Defrișarea fondurilor arhivistice a putut stabili până acum criteriile pe baza cărora s-a făcut deportarea și numărul aproximativ al celor trimiși dincolo de Nistru. Au fost expulzați din țară totalitatea țiganilor nomazi (corturari) recenzați la data de 25 mai 1942, în număr de 11.441 persoane (bărbați: 2352; femei: 2375; copii: 6714), și 13.176 țigani sedentari – cifre înregistrate într-o sinteză a deportărilor din 9 octombrie 1942⁵⁹. Încercările

55 În ultimele două numere din toamna lui 1937, ziarul își manifestă deschis susținerea în alegeri a Partidului Național Creștin. Mai mult chiar, nr. 67-68 (din 20 octombrie) apare pe prima pagină cu zvastica și cu „jurământul” romilor de a vota cu O. Goga.

56 C.S. Nicolăescu-Plopșor (1900-1968) era la acea dată secretarul general al organizației locale a Partidului Național Liberal-Georgist. În anul următor – 1935 –, Plopșor a intrat în conflict cu liderii țigani locali, care vor începe împotriva lui o campanie defăimătoare deosebit de virulentă, fiind apreciat ca „un escroc ordinar al vieții politice și un hoț de rând al literaturii ce o dă la iveală” (cf. „Timpul”, Craiova, IV, 1935, nr.48, 31 iulie, p.1-2). După 1944 a intrat în rândurile P.C.R., devenind director al Muzeului Olteniei, al filialei Arhivelor locale, profesor universitar, membru corespondent al Academiei R.S.R., cunoscut îndeosebi pentru studiile sale de arheologie.

57 Vezi „Timpul”, Craiova, III, 1934, nr.42-43 (12 august), p.2. Nicolăescu-Plopșor a publicat și câteva documente medievale despre țigani în „Arhivele Olteniei” (V, 1926, nr.25-26).

58 Din studiile mai semnificative s-ar putea menționa cele ale lui D. Șandru, Radu Ioanid, Viorel Achim și Dorel Bancoș, invocați deja.

59 *Arh.St.București, Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dos. 126/1942, f.204-205.

unor autori de a amplifica ponderea celor obligați a-și părăsi țara nu par a fi lipsite de argumente, invocând-se alte câteva deportări ulterioare ale celor ce s-au sustras acțiunii inițiale (reduși numeric, sub o sută de persoane), dar neconabilizând cifra celor reveniți în scurt timp la domiciliile lor, deportați fără a se fi încadrat în prevederile ordonanțelor ce reglementau acțiunea, și care au constituit un lot consistent, de peste o mie de persoane.

Ca și în cazul evreilor, una din problemele de prim rang pare a fi cea a cifrelor, și nu fără îndreptățire. Finalmente, totul devine o chestiune de „filozofie a numerelor”, care trece parcă în umbră alte aspecte, nu mai puțin importante. Însă inflamarile pătimase trebuie să rămână în afara studiilor într-adevăr istorice, iar anexarea calvarului deportării țiganilor la soluția preconizată și aplicată populației evreiești este în mod cert forțată, prea puține elemente având similarități. La fel cum atitudinile autorităților române față de cele două probleme au fost sensibil diferite comparativ cu celelalte state care au proclamat o „soluție finală”.

În privința țiganilor deportați la est de Nistru nu se cunoaște și nu a fost reclamat până acum nici măcar un singur caz de asasinat comis de autoritățile de ordine sau militare românești și germane, ca să nu mai vorbim de un posibil pogrom sau masacru. Se pot imputa pierderile de vieți doar foarte proastei organizări a deportării, a locurilor de primire și încartiruire, la care se adaugă – firește – o sumă de factori specifici pe care-i vom invoca ceva mai jos pe baza unor surse documentare autentice, care dovedesc că autoritățile române au fost mereu la curent cu cele întâmplate iar reacțiile pentru ameliorarea condițiilor au fost minimale.

În primul rând, soluția deportării țiganilor a avut cu totul alte rațiuni decât în cazul evreilor. Evident, nu poate fi negată conotația rasială, de vreme ce utilizarea termenului de „țigan” este permanentă în discursul epocii. Însă precizările se impun, stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri oferind elemente suficiente pentru înțelegerea deciziilor și soluțiilor adoptate. La 7 februarie 1941, mareșalul Antonescu semnala, după o altă suită de probleme fără legătură cu subiectul nostru, un aspect „foarte dureros, al vieții orașelor noastre”, mahalalele. „Din timpuri îndepărtate – arăta conducătorul statului –, de când s-a desființat robia, și mai ales după război, a fost o invazie a tuturor țiganilor și a tuturor elementelor slabe de la sate. Tot ce nu era capabil la sate să ducă o muncă grea a venit la oraș, unde, prin diferite mijloace, își câștigă existența, fără să muncească. De aceea, în împrejurimile Bucureștilor s-au creat mahalale infecte și oameni fără căpătâi, care ați văzut cum au inundat în stradă zilele trecute, când a fost rebeliunea. Au comis jafuri și erau pe punctul să dea statul peste cap”. În acest context, mareșalul conchide că aceste elemente, îndeosebi țiganii, trebuie îndepărtate din capitală. „Soluția – continuă el – ar fi să așteptăm până se asanează Bălțile Dunării, ca să facem sate țigănești acolo și să-i ocupăm cu pescuitul etc. Până atunci, trebuie însă mult timp. O altă soluție este să intrăm în tratative cu marii proprietari. În Bărăgan, totdeauna a fost lipsă de brațe de muncă. Să construim aceste sate, nu definitiv, dar să facem niște case și barăci, organizație sumară, comerț, cârciumi etc. Să facem o statistică a lor și să-i ridicăm odată, în masă, și să-i ducem în acele

sate. Facem trei-patru sate, de câte 5-6000 familii, și instalăm acolo gardienii împrejurul lor, să nu poată să iasă”⁶⁰.

Așadar, „problema țiganilor” nu apare ca una strict rasială, ca în cazul evreilor, întărită de legi și prevederi discriminatorii pe temeiul etnicității, ci în primul rând ca o chestiune de apărare a ordinii publice și asanare morală, prin impunerea „cultului muncii”. Chiar conducătorul statului aprecia ceva mai departe că „printre acești țigani sunt și muncitori” care trebuie lăsați în pace⁶¹, iar cifra avansată de el pentru cei care trebuie să fie sedentarizați în Bărăgan – maxim 20.000 oameni – părea în epocă puțin semnificativă prin raportările la statistica din 1930⁶² ori cifrele oferite de George Potra în volumul său din 1939, referitor la istoria țiganilor⁶³. Ideea a fost reluată și în ședința Consiliului de Miniștri din 11 martie 1941, cu ocazia discutării Legii muncii obligatorii, lege ce trebuia să aibă ca bază principiul că „țara trebuie să fie redresată”, iar acest lucru nu se putea împlini decât „prin munca intensivă și coordonată a tuturor”. În acest context, Mihai Antonescu vedea rezolvată și problema țiganilor, atât prin scoaterea lor din capitală sau alte mari centre urbane, cât și prin implicarea infractorilor în activități socialmente necesare⁶⁴.

Rezolvarea acestor probleme nu era însă deloc simplă, iar vreme de câteva luni s-au tot căutat diverse soluții. Într-o primă etapă s-a urmărit recenzarea țiganilor din întreaga țară, pe categorii de *nomazi și sedentari*, în cazul celor din urmă autoritățile fiind interesate doar de recidiviști și cei fără ocupație precisă prin care să-și justifice întreținerea în mod cinstit. Efectuarea recensământului a fost hotărâtă pentru 31 mai 1942 și devansat ulterior, prin ordin, la data de 25 mai⁶⁵, pe baza unor planuri bine stabilite de fiecare inspectorat local de poliție și în decursul unei singure zile, pentru a nu exista cazuri de sustragere. Acțiunea era necesară întrucât nu exista la acea dată o statistică privitoare la țigani, pentru a se putea lua decizii cât mai adecvate. Până la recensământul general din 1930, în statistica românească nu a existat noțiunea de „țigan”. Abia atunci a fost inclusă o atare specificație, însă rezultatele au fost incomplete din mai multe motive. În primul rând, autoritățile și operatorii din teren au evitat de cele mai multe ori calificarea cuiva ca „țigan” din condescență, termenul fiind considerat peiorativ. Pe de altă parte, nici nu se putea stabili cu certitudine caracterul etnic țigănesc al unei persoane, fie datorită asimilării sau amestecului cu alte nații, fie prin refuzul unora de a fi astfel catalogați. Sunt cunoscute numeroase cazuri de proteste energice contra unei astfel de înregistrări cu ocazia recensământului, mergându-se până la acuzații în instanțele judecătorești pentru insultă. În aceste împrejurări, statistica din 1930 nu a înregistrat decât 262.501 persoane ce s-au declarat de neam țigănesc, iar ca vorbitori ai limbii

60 *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, II (ianuarie-martie 1941), ed. M.-D. Ciucă, A. Teodorescu, B.Fl. Popovici, București, Arhivele Naționale ale României, 1998, p.181.

61 *Ibidem*.

62 *Recensământul general al populației României, din 29 decembrie 1930*, vol. II, publicat de Sabin Manuilă, București, Imprimeria Națională, 1938.

63 G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, p.125-126 (care indică aproape 800.000 de membri ai Asociației Generale a Țiganilor din România).

64 *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, II, p.593-595.

65 Cf. *Arh.St.București, Inspectoratul Regional de Jandarmi*, dos. 258/1942, f.6.

numai 101.015. Este adevărat, în schimb, că la recensământul din 1940 înregistrările s-au făcut mai în detaliu, existând deja rudimentele unei legislații rasiale. Însă până în vara anului 1942 imensul material adunat nu fusese prelucrat, iar el număra peste 6 milioane de formulare, cuprinzând informații nici până azi prelucrate. De altfel, ar fi fost o muncă greu de conceput într-o țară aflată în război și care numai pentru analizarea datelor relative la țiganii din sectoarele agricole Institutul Central de Statistică angajase până la 7 iulie 1942 peste 1000 de operatori⁶⁶.

Recenzarea țiganilor la 25 mai 1942 a avut și un scop imediat, cu o zi înainte expediindu-se în teritoriu – „foarte urgent” și „strict secret” – ordinul Președinției Consiliului de Miniștri nr. 70 (din 22 mai), care stabilea măsurile ce trebuie executate „pentru asigurarea ordinii interne și eliminarea elementelor eterogene și parazitare”. La punctul 1, ordonanța prevedea ca țiganii nomazi să fie „imediat dirijați pe jos și pe drumurile cele mai scurte (...) spre Transnistria, unde vor fi instalați prin grija Guvernământului”. La punctul 2 se solicita clasarea pe categorii a țiganilor sedentari și degajarea așezărilor urbane și rurale de „toți țiganii parazitari, retrograzi și necinstiți, pripășiți și tolerați prin o condamabilă nepăsare a conducerii treburilor noastre publice de până acum”. Secretul operațiunii era invocat tocmai pentru a „se evita sustrageri și agitații de spirite”, ridicarea țiganilor nomazi urmând a se face „în masă și prin surprindere, însă organizat și cu omenie”⁶⁷. Ceilalți țigani – sedentari, dar fără ocupație – urmau să fie distribuiți în țară și utilizați la diverse munci (construcții, fabrici de cărămizi, grădinărit etc), asigurându-li-se în mod obligatoriu cazarea⁶⁸.

Despre felul în care s-a făcut recenzarea aflăm, de pildă, dintr-un „plan de lucru” al poliției din Bacău: „Începând de astăzi 24 mai 1942, orele 14, se vor închide barierele orașului și nu se va mai lăsa să intre sau să iasă nici un țigan din oraș, inclusiv în cursul zilei de 25”, după care 27 de echipe de polițiști urmau să înregistreze populația țigănească din perimetrul astfel circumscris, interzicându-se apoi orice deplasare a acestora⁶⁹. Deportarea țiganilor nomazi s-a desfășurat pe parcursul a trei săptămâni, impunându-li-se itinerarii obligatorii, iar Inspectoratul General al Jandarmeriei centralizând și contabilizând cu exactitate derularea acțiunii, până la data de 15 august ajungând în Transnistria 7958 persoane⁷⁰.

A urmat apoi etapa a doua a deportărilor, ce cuprindea evacuarea țiganilor sedentari, „cei condamnați pentru orice fel de delikte, recidiviști, pungași de buzunare, pungașii din trenuri, bălciuri, borfașii, precum și toți aceia pentru care aveți indicii că trăiesc din furt”, împreună cu familia⁷¹ (în accepțiune țigănească). Între timp, pe la mijlocul lunii august, Ion Antonescu, aflat într-o inspecție prin București, a găsit orașul și „suburbanele pline de țigani”, „unii fără nici un rost, alții vânzători de flori, vânzătoare de porumb fiert, femei cu bidi-

66 *Arh. St.București, Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinet*, dos. 560/1942, f.17-19.

67 *Arh.St.București, Inspectoratul Regional de Jandarmi*, dos. 258/1942, f.1-3.

68 *Arh.St.Boroșani, Prefectura jud. Botoșani*, dos. 99/1942, f.162.

69 *Deportarea romilor în Transnistria*, ed. Vasile Ionescu, București, Edit. „Aven amentza”, 2001, p.102-103.

70 *Arh.St.București, Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dos. 166/1942, f.171-172.

71 *Ibidem*, dos. 126/1942, f.3.

nele pe umeri, cerșetori, copiii văxuitori de ghetete în picioarele goale și murdari; la Băneasa, chiar în fața locuinței Domnului Mareșal, un cartier de țigani, într-o stare de murdărie de nedescris⁷², elemente numai bune de a influența decizia în sensul de mai sus.

Operația de evacuare a țiganilor sedentari a fost pregătită până în detaliu de Inspectoratul General al Jandarmeriei, fapt ce a constituit mai târziu, cu ocazia „procesului marii trădări naționale”, unul din capetele importante de acuzare a generalului C.Z. Vasiliu, la care el a declarat, în apărare, că a trimite „24.000 de oameni din toate colțurile țării fără să faci organizare înseamnă să-i trimiți pe toți la moarte”⁷³. Și într-adevăr, documentele de arhivă indică eforturi organizatorice deosebite, am putea spune matematice: au fost pregătite 9 trenuri menite a-i colecta pe țigani din cele mai importante orașe ale țării, cu orare precis stabilite și respectate, cu asigurarea hranei pe timpul transportului etc⁷⁴. Operația de evacuare a început la data de 12 septembrie și s-a încheiat în numai patru zile, la 16 septembrie, însumând 13.176 persoane trecute în Transnistria⁷⁵.

Semnificativ este faptul că în urma executării celor două valuri de deportări, absolut toți țiganii au ajuns la destinație, fapt confirmat de procesele verbale de predare-primire, chiar dacă din numărul total al acestora două treimi o constituiau femeile și copiii, situație sensibil diferită dacă o raportăm la evacuarea evreilor din Iași, de pildă, la sfârșitul lunii iunie 1941, finalizată prin mai multe sute de morți⁷⁶. Mai mult chiar, ulterior datei de 15 septembrie, au existat suficiente familii de țigani care au solicitat permisiunea de a pleca în Transnistria fie în ideea că vor fi împrăștiți, fie pentru a se reatașa clanului.

Ajunși în Transnistria, țiganii – de ambele categorii – au fost organizați în virtutea deciziei 3149 a guvernatorului Gh. Alexianu, care prevedea așezarea lor în sate, în grupuri de 150-350, sub conducerea unui lider de al lor și cu obligația de a munci potrivit calificării ce o au, „fiind retribuiți ca și muncitorii locali”, iar în caz de randament superior se prevedeau bonificații de 30% din valoarea surplusului. În schimb, li se limita dreptul de a părăsi localitatea fără autorizația pretorului, în caz contrar fiind internați într-un „lagăr de represalii” existent în fiecare județ⁷⁷. Reglementărilor inițiale li s-au adăugat de-a lungul vremii altele, în funcție de situațiile nou create. La 11 septembrie 1942, de pildă, datorită faptului că împreună cu familiile deportate au luat drumul Transnistriei și alte persoane care nu se încadrau în ordinele inițiale (vehiculându-se ideea unei împrăștiării în zonă), iar unii evacuați aveau rude care făcuseră războiul sau erau mobilizați, se ordonă ca acestor țigani să li se creeze o situație mai bună, prin avantaje materiale deosebite (pământ, casă, locuri de muncă mai ușoare etc), ca dovadă că „statul nu ignoră pe cei care își fac cu conștiință datoria către țară”⁷⁸.

Numai că ceea ce s-a preconizat inițial de către autorități a devenit aproape imediat după încheierea operațiunilor de deportare sursa unor drame care

72 *Ibidem*, f.4-6.

73 *Procesul marii trădări naționale*, București, 1946, p.108.

74 *Arh.St.București, Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dos. 126/1942.

75 *Ibidem*, f.204-205.

76 R. Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, p.107-113.

77 *Arh.St.București, Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dos. 130/1942, vol. I, f.119.

78 *Ibidem*, f.12; vezi și dos.43/1943, f.37-38.

anevoie ar putea fi surprinse în doar câteva rânduri. La numai câteva săptămâni, din luna octombrie 1942, Președinția Consiliului de Miniștri, Inspectoratele generale de jandarmi și poliție, prefecturile județene au fost asaltate de o sumedenie de petiționari care solicitau readucerea în țară a diverselor rude expulzate în Transnistria. Mare parte din aceste cereri constituie „minibiografii” ale țiganilor anonimi, care în fond trăiseră ca veritabili români, perfect asimilați și activi în momentele cruciale ale țării: participanți la războiul balcanic din 1913, la prima mare conflagrație mondială, fuseseră răniți sau mutilați, primiseră decorații și înalte ordine militare, au fost împrăștiți, aveau acum propriile afaceri prospere etc, etc. Toate aceste solicitări ascundeau drame familiale, mai puțin înțelese inițial de autorități, pentru care accepțiunea de familie în sens juridic nu se potrivea cu cea a țiganilor, ca să dăm un singur exemplu. Pe de altă parte, răsfoind listele cu cei trimiși dincolo de Nistru, constăți existența unui univers infracțional cât se poate de divers și incomod pentru oamenii de rând, pe care autoritățile au încercat să-i protejeze recurgând la soluția deportării, dar numai a „țiganilor”!

Cu toate acestea, în urma nenumăratelor plângeri înaintate de țigani și verificate de autorități, generalul C.Z. Vasiliu constata că „majoritatea lor erau întemeiate, dovedindu-se prin aceasta lipsa de conștiinciozitate și înțelegere a organelor subalterne în executarea unui ordin”, drept pentru care solicită o verificare a tuturor deportațiilor și îndreptarea nedreptăților săvârșite⁷⁹. La anomaliile reclamate, evident, au contribuit chiar țiganii. Datorită diverselor zvonuri conform cărora vor fi împrăștiți în Transnistria, mulți din ei s-au îmbarcat clandestin în trenurile destinate deportațiilor *de facto*, unii declarând mincinos că sunt autorii unor infracțiuni, numai să fie trecuți în categoria „evacuabililor”. Alții, de regulă cei mobilizați, au înscenat căsătorii false cu femei destinate deportării numai pentru a avea motiv de a scăpa de serviciul militar etc⁸⁰. În consecință, pentru a se stabili cu certitudine situația țiganilor evacuați în Transnistria și a rezolva reclamațiile, s-au alcătuit trei comisii care trebuiau să trieze pe cei ce se cuveneau să revină în țară (un total de 7.341 de cereri)⁸¹, lucrare finalizată până la Crăciunul anului 1942, și să constate condițiile de viață ale celor deportați, cu propuneri pentru ameliorarea lor. Cert este faptul că rezultatele cercetărilor nu au rămas fără finalitate, începând cu luna ianuarie 1943 mai mulți țigani reîntorcându-se în țară, operațiune sistată și recontinuată de mai multe ori datorită riscurilor de a se declanșa o epidemie de tifos exantematic.

Cu voie sau fără voie deportați în Transnistria, țiganii au aflat aici condiții de existență departe de nădejtile lor și intențiile autorităților. Dărilor de seamă și rapoartele instituțiilor de ordine menționau că starea de spirit a populației băștinașe din Transnistria (ucrainieni) este bună, acomodându-se cu ocupația românească și fără regretul de a fi scăpat de regimul sovietic, cu excepția așezărilor unde au fost încartiruiți țiganii, care au reușit să impună prin conduita lor un regim de teamă și dezordine. De pildă, cei plasați în județul Ocaacov, fie prin sate cu ucrainieni, fie în niște foste cazărmi, au constituit o mare

79 *Arh.St.București, Direcția Generală a Poliției*, dos. 190/1942, f.173-174.

80 *Arh.St.București, Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dos. 126/1942, f.213-214.

81 *Ibidem*, dos. 43/1943, f.32-34, 64-65, 83-87.

problemă pentru autorităţi. „Din cauză că nu li s-a dat lemne sau alt combustibil pentru fierberea hranei şi încălzit – menţionează un raport din 5 decembrie 1942 –, Țiganii au devastat aproape toată partea lemnoasă a clădirilor [...] şi le-au pus pe foc”. Fiind iarnă şi neputând fi lăsaţi în respectivele incinte, „prin faptul că sunt dezbrăcaţi într-un așa hal că sunt de plâns”, autoritățile au decis să fie cazați prin comunele din apropiere, ucrainenii fiind mutați într-o jumătate a localității, iar în cealaltă jumătate țiganii, după ce vor fi deparazițați. Transportați în căruțe, datorită slăbiciunii fizice și a frigului, dintr-un lot de 300 țigani mutați, pe drum au murit 4. Au ajuns în această stare, în numai trei luni, datorită hranei insuficiente ce o primeau (400 gr. pâine cei care munceau, 200 gr. bătrânii și copiii, puțini cartofi și arareori pește sărat). „Din cauza proastei alimentări – menţionează raportul citat –, Țiganii [...] au slăbit într-atât că au ajuns numai schelete. Zilnic mureau – mai ales în ultimul timp – câte 10-15 țigani. Erau plini de paraziți. Vizita medicală nu li se făcea deloc, iar medicamente nu aveau. Sunt goi, fără haine pe ei, iar rufăria și încălțăminte le lipsește de asemenea completamente. Sunt femeii a căror corp (partea inferioară) este gol în adevăratul sens al cuvântului. [...] În general situația țiganilor este groaznică și aproape de neînchipuit. Din cauza mizeriei, mulți dintre ei au ajuns niște umbre și aproape sălbateci. Această stare a lor se datorește din cauza relei cazări și alimentări, precum și a frigului. Din cauza foametei la care sunt supuși, i-au speriat pe ucrainenii cu furturile”. Iar raportul făcea totodată un bilanț cutremurător: numai în județul Oceacov, până la 25 noiembrie 1942 au murit 309 țigani. De aceea, și nemulțumirile semnalate, mulți țigani cinstiți rămânând să trăiască în asemenea condiții, în vreme ce veritabilii infractori reușeau prin diverse mijloace să se reîntoarcă în țară. Mai mult chiar, printre țiganii aflați în suferință aici se găseau și 62 familii de români și 6 de turci ridicate din eroare⁸².

Informații similare, dar cu un plus de date concrete, aflăm și din *Memoriul* unei comisii a Inspectoratului General de Jandarmerie, din 21 decembrie 1942, pentru zona Covaliovcă, din care rezultă nepăsarea autorităților locale în ce privește situația țiganilor. În afara faptului că aceștia erau nesupravegheați, deplăsându-se în deplină libertate și săvârșind tot felul de infracțiuni, condițiile de încartiruire erau și ele greu de închipuit: în Covaliovcă 1100 persoane ocupau 54 de case din care fuseseră evacuați ucrainenii; la Androtefca, pendinte de prima localitate, 3500 de țigani stăteau în 122 case etc – cu alte cuvinte, la o casă cu 2-3 camere reveneau cam 30-40 de persoane (o cameră având în cazul cel mai fericit 3 x 4 m.). Marea problemă era și aici hrana, necăpătând nimic vreme de 4 și chiar 8 zile. De aceea, conchidea *Memoriul*. „s-a furat până în prezent de către țigani, de pe câmp și de prin curțile locuitorilor, circa 20-25 hectare de porumb, 7 vite, 5 porci, numeroase păsări și alte alimente [...], dar totuși au murit de foame și de mizerie circa 200 persoane și zilnic mor între 5-10 persoane”. Din această cauză, localnicii au fost nevoiți să angajeze paznici și „nu rareori aceste gărzi au maltratată până la sânge pe țiganii prinși la furturi”⁸³. Astfel de informații și descrieri se găsesc în mai toate rapoartele și dările de sea-

82 Ibidem, dos. 130/1942, vol. I, f.128-132.

83 Ibidem, dos. 43/1943, f.47-50.

mă trimise lunar la București, oferind un tablou cât mai aproape de realitățile din Transnistria.

Starea de lucruri prezentată sumar mai sus a și fost cauza ce a determinat pe mulți țigani să facă tot posibilul pentru a reveni în țară, de la falsificarea autorizațiilor necesare oricărei asemenea deplasări până la cele mai neașteptate și ingenioase șiretlicuri. Dacă în cazul primului exemplu, lucrurile păreau mai simplu de realizat, mita dată anumitor autorități putând oricând procura o autorizație de reîntoarcere (care apoi, prin fals, putea fi utilizată de zeci de persoane), alți țigani au trecut prin veritabile aventuri, nu de puține ori cu complicitatea dezinteresată a unor ofițeri sau soldați ai armatei ori jandarmeriei. Ana Cârpati, de pildă, a plecat din Transnistria cu puțin înainte de Crăciunul anului 1942, având parte de o întoarcere fără mari emoții. „Am plecat de acolo mai mulți, vreo 60 inși – relatează ea –, oameni și muieri, fiindcă un domn căpitan care ne împărțea mâncarea a zis că dacă putem să scăpăm, să ne ducem care unde putem să nu murim de foame”. A plecat spre Odessa, unde s-a urcat într-un tren de persoane, ajungând finalmente la București. Absolut toți controlorii de bilete s-au arătat mai mult decât înțelegători, iar mulți pasageri le-au dăruit bani și alimente⁸⁴. Alți țigani au revenit cu sprijinul unor soldați, ascunși într-un avion transportat pe căile ferate⁸⁵. Câteva femei, „pe când descărcau mangal în gara Trihate (Transnistria), a trecut un tren militar spre țară și ele au început a plânge. Ostașii, întrebându-le de unde sunt și aflând că sunt din România, le-a luat și pe ele în tren, aducându-le până la Mărășești”, iar de acolo până la Roman au mers pe jos⁸⁶. Iar asemenea exemple sunt nenumărate și ar putea constitui subiectul unor studii speciale.

În mod cert, inițiativa factorilor de decizie din România acelor ani de a deporta pe toți țiganii nomazi (în speranța sedentarizării lor, dar în afara granițelor) și, parțial, pe cei nenomazi, dar care reprezentau un pericol pentru ordinea și siguranța internă, s-a dovedit a fi o acțiune prost organizată finalmente și care nu a rezolvat mai nimic din intențiile guvernanților. Evident, nu insistăm aici asupra aspectului moral al acțiunii, asupra căruia istoria și-a dat deja verdictul. Politica antițigănească promovată de regimul I. Antonescu se înscrie într-un lung șir de atitudini discriminatorii pe criterii rasiale nicicum justificabile. Așa cum se va constata și din lectura documentelor incluse în acest volum, acțiunea deportării și internării țiganilor în ghetouri era departe de ideea unei „soluții intermediare”, generând suferințe greu de imaginat și traume *à la longue*.

Iată de ce subiectul rămâne încă deschis pentru ulterioare analize din varii perspective, cartea care apare acum fiind doar un început în direcția publicării de documente relative la istoria țiganilor de după 1919. Noi și noi surse documentare își așteaptă editorii, chiar noi intenționând a duce efortul mai departe printr-un volum consacrat istoriei acestei etnii în timpul regimului comunist.

Lucian Nastasă

84 *Ibidem*, dos. 130/1942, vol. I, f.85-86.

85 *Ibidem*, vol. II, f.70.

86 *Ibidem*, f.79.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față caută să reunească într-o manieră reprezentativă documente relative la istoria țiganilor din România în intervalul 1919-1944.

Identificarea și selecția materialelor arhivistice a constituit o problemă deloc simplă din cel puțin două motive. Pe de o parte, în perioada interbelică țiganii nu erau priviți ca o etnie distinctă și din acest motiv identificarea documentelor relative la ei pe baza inventarelor arhivistice s-a dovedit o acțiune dificilă; pe de altă parte, din 1942, când s-a pus în practică soluția deportării lor în Transnistria, sursele abundă și sunt de o mare întindere și complexitate. În acest context, s-a impus o selecție destul de severă a materialului documentar din anii celui de-al doilea război mondial atât sub aspect calitativ, dar și cantitativ, date fiind limitele pe care ar trebui să le aibă totuși un volum tipărit. În selecția materialului am urmărit în primul rând să furnizăm toate acele documente care pot contribui, într-o manieră reprezentativă, la reconstituirea istoriei acestei etnii. Principiul ce ne-a călăuzit a fost acela de a acoperi o tipologie cât mai diversă de probleme. De aceea, ne asumăm și responsabilitatea pentru eventualele lipsuri ce vor fi invocate de posibیلی comentatori, pe care i-am dori mult mai abili decât noi în a gestiona o asemenea cantitate de informație. Între mai multe opțiuni păgubitoare (în primul rând de a nu publica nimic), am ales pe cea mai puțin dăunătoare: o culegere de documente cât de cât articulată și coerentă pe această temă. Volumul nu poate și nici nu și-a propus să acopere în totalitate o temă atât de complexă.

Așadar, departe de a fi exhaustiv, volumul se dorește un stimul pentru abordarea unui domeniu neglijat al istoriei României și al comunității romilor de aici. El vine să se adauge mai vechiului efort restitativ al lui G. Potra (*Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, Fundația Regele Carol I, 1939) și foarte recentului travaliu al lui Vasile Ionescu (*Deportarea romilor în Transnistria. De la Auschwitz la Bug*, București, Edit. Aven amentza”, 2001), deși câteva documente tipărite de cel din urmă se regăsesc și la noi din cel puțin două motive: pe de o parte, am intenționat să oferim un volum coerent de documente care să acopere intervalul de timp menționat; pe de alta, editorul amintit citează uneori fonduri documentare aflate la Fundația „Aven amentza”, în fotocopii, fără a indica și corespondentul din arhivele publice naționale. De altfel, editorii volumului de față vor rămâne cu regretul că au aflat mult prea târziu de eforturile lui Vasile Ionescu de a pregăti un tom asemănător, când aveam deja totul pregătit pentru tipar, întrucât colaborările în astfel de inițiative nu pot fi decât benefice.

Documentele au fost rânduite cronologic, astfel încât lectura să poată conduce la o imagine cât mai fidelă a istoriei romilor de-a lungul perioadei invocate. La transcrierea materialelor arhivistice s-a avut în vedere normele actuale ale textologiei, respectându-se cât mai fidel faptele de limbă și actualizând ortografia. Erorile provenite din *lapsus calami* și punctuația au fost îndreptate tacit. Abrevierile utilizate inițial în documente au fost păstrate aoidoma, dacă coincid cu cele de azi, iar atunci când ele ies din tipicul nostru, le-am întregit doar când au apărut prima oară. Cum e și firesc, inconsecvențele în abrevieri sunt cât se poate de firești de vreme ce emitenții sunt de o asemenea diversitate. De asemenea, fără a semnala în vreun fel, am corectat erorile strecurate în numele proprii ale diverselor persoane invocate, multe din rapoartele autorităților neglijând acest aspect. Nu am îndreptat însă numele unuia din liderii țiganilor, Lăzărescu-Lăzurică, care apare sub diverse forme ortografice: Lăzureșcu, Lăzureanu etc, întrucât chiar el manifesta inconsecvență în utilizarea numelui. Întregirile noastre au fost marcate prin paranteze drepte. Aceleași semne au fost utilizate și pentru indicarea omisiunilor dintr-un anume document, acestea neavând legătură cu tematica volumului.

Notele editorului, așezate la sfârșitul fiecărui document (după indicația sursei), sunt minime și au drept scop de a oferi lămuriri asupra contextului istoric ori asupra unor persoane sau evenimente ce solicitau aceasta.

Totodată, au mai fost incluse în volum, într-un capitol de *Anexe*, câteva mărturii ale supraviețuitorilor din Transnistria (culese de Andrea Varga), mult prea interesante pentru a nu fi recuperate într-un asemenea context. Câteva facsimile, hărți, ilustrații și un indice de nume vor încheia volumul, pe care îl dorim nu numai atractiv, dar și interesant sub aspectul conținutului.

Structura volumului, selecția și prelucrarea materialelor, notele de editor și rezumatele documentelor au fost concepute de Lucian Nastasă.

Anevoie de surmontat a fost dilema utilizării în titlul cărții a termenului de „țigan” sau a celui de „rom”. Am optat pentru prima noțiune, întrucât aceasta este atestată istoric încă din sec. XIII, iar documentele din volumul de față indică clar folosirea ei în exclusivitate până în anul 1933. Pe de altă parte, evitarea termenului de „rom” s-a întemeiat și pe faptul că sintagma „Romii din România” poartă cu sine o expresie verbală mult prea rezonantă.

Nu putem încheia fără a ne exprima gratitudinea față de Centrul pentru Resurse și Diversitate Etnoculturală din Cluj, în mod deosebit față de Levente Salat și Gábor Ádám, care au pus în lucru ample programe culturale și sociale pentru valorificarea multiculturalității în spațiul românesc.

Un gând aparte de mulțumire îl îndreptăm spre Andreea Andreescu, care cu o pasiune de-a dreptul debordantă a acceptat implicarea în realizarea acestui volum, făcând o muncă de documentare copleșitoare. De aceea, poate ar fi meritat să figureze chiar printre editori. Însă tinerețea și destoinicia ei o vor răsplăti pe viitor mai mult decât o putem face noi.